

HAZF ATAMASINING LUG‘AVIY- ISTILOHIY MA’NOSI VA “LAMIYYAT AL-AJAM”DA QO‘LLANISHI

Parpiyev Bahridin Jurayevich

Oriental universiteti magistranti

Hazf (حذف) arab adabiyotida lug‘aviy jihatdan “biror narsani olib tashlash, yo‘qotish, qisqartirish” degan ma‘noni anglatadi. Bu so‘z “hazafa” fe‘li bilan bog‘liq bo‘lib, asosan biror unsur, so‘z, yoki iborani matndan chiqarish yoki kesib tashlashni bildiradi.⁵¹ Lug‘at jihatidan hazf so‘zi shunchaki yo‘q qilish yoki olib tashlash ma‘nosini beradi.

Adabiy va balog‘at nuqtai nazaridan esa hazfning istilohiy ma‘nosi yanada kengroq. Hazf — bu she‘riy yoki nasriy matnda so‘zning, gapning yoki hatto fikrning bilincha chiqarib tashlanishi san‘ati hisoblanadi. U orqali muallif matnga quyidagi imkoniyatlarni beradi:

Ma‘noni kuchaytirish va ta‘kidni oshirish – ba‘zi so‘zlarni o‘chirish orqali boshqa so‘zlarning ahamiyati yanada sezilarli bo‘ladi. Masalan, ortiqcha tafsilot yoki tushuntirish olib tashlanganda, qoldirilgan so‘zlar o‘quvchida ta‘sirchan tasvir hosil qiladi.⁵²

Ritmik va ohangiy uyg‘unlikni yaratish – she‘riy matnda hazf orqali baytning musiqiy ritmi va qofiyaviy uyg‘unligi mustahkamlanadi. Keraksiz yoki ortiqcha so‘zlarni olib tashlash orqali she‘r yanada ravon va jozibali bo‘ladi.⁵³

Tushuncha va tasvirlarni kuchaytirish – ba‘zan biror ibora yoki gap o‘chirilishi orqali o‘quvchi tafakkurini ishga solish, g‘oya va obrazlarni mustaqil ravishda idrok etishga undash mumkin. Hazf orqali o‘quvchi ma‘noni o‘zi to‘ldiradi, bu esa san‘atning estetik ta‘sirini oshiradi.⁵⁴

Hazf arab adabiyotida nafaqat stilistik vosita, balki ma‘noni boyituvchi san‘at sifatida qaraladi. U balog‘atning barcha asosiy tamoyillari bilan uyg‘unlashib, matnga ixchamlik, kuch va musiqiy ohang beradi. Hazf san‘ati orqali shoir o‘z fikrini yanada sodda, ammo ta‘sirchan tarzda ifodalay oladi, matnni murakkablikdan ozod qiladi va o‘quvchiga fikr va tasavvurlarni to‘liq his qilish imkonini beradi.

Shu bilan hazf san‘ati arab she‘riyatida badiiy uyg‘unlik, mantiqiy ixchamlik va falsafiy chuqurlikni ta‘minlovchi muhim vosita sifatida tan olinadi. U o‘quvchida estetik zavq uyg‘otish bilan birga, fikrni kuchaytirish va ruhiy ta‘sir yaratish imkonini beradi.

Hazf qilishni ham qator turlari bo‘lib, biz ularni birma bir ko‘rib chiqamiz.

Leksik hazf — bu matnda yoki nutqda so‘z yoki iboraning tushirib qoldirilishi, ya‘ni u grammatik yoki semantik jihatdan kerak bo‘lsa-da, kontekstdan ma‘nosi anglashilishi sababli aytilmaydi⁵⁵. Ushbu usul orqali matn ixcham, ohangdor va estetik tus oladi. Arab balog‘at ilmidagi “hazf” tushunchasi “izofa, iqtisod va ixtisor” san‘atlari bilan yaqin

⁵¹ الزمخشري، أسرار البلاغة، بيروت: دار المعرفة، 1986، ص. 155

⁵² عبد القاهر الجرجاني، دلالات الإعجاز، بيروت: دار الفكر، 1981، ص. 98.

⁵³ مصطفى صادق الرافعي، إعجاز القرآن والبلاغة النبوية، القاهرة، 1950، ص. 120

⁵⁴ إحسان عباس، تاريخ النقد الأدبي عند العرب، بيروت، 1971، ص. 312

⁵⁵ عبد القاهر الجرجاني، أسرار البلاغة، بيروت: دار الفكر العربي، 1998، ص. 145.

aloqada bo‘lib, mazmuni ta‘sirchan va tizimli yetkazishning badiiy vositasi sifatida qaraladi⁵⁶.

Sintaktik hazf — bu nutq yoki matnda gapning biror tarkibiy qismi (masalan, ega, kesim, to‘ldiruvchi, aniqlovchi) yoki butun gapning tushirib qoldirilishi hodisasidir. Shunga qaramay, ma‘no kontekstdan to‘liq anglashiladi va matnning semantik yaxlitligi buzilmaydi.⁵⁷

Xulosa qilib aytganda, arab tilshunosligi va balog‘at ilmining fundamental tushunchalaridan biri bo‘lgan hazf hodisasi nafaqat nutqni qisqartirish, balki mazmuniy teranlikni ta‘minlashning eng samarali lisoniy mexanizmi hisoblanadi. O‘tkazilgan nazariy tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

Hazf lug‘aviy jihatdan kesish va olib tashlash ma‘nosini anglatishidan qat‘i nazar, istilohda matnning estetik qiymatini oshirishga xizmat qiladi. U nutqiy ortiqchalikdan voz kechish orqali ma‘noning konsentratsiyasini (zichligini) oshiradi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, hazfning leksik va sintaktik turlari matnning mantiqiy qurilishini belgilaydi. Leksik hazfda so‘zning semantik yuklamasi kontekstga yuklansa, sintaktik hazfda gap bo‘laklarining tushirilishi o‘quvchi diqqatini asosiy g‘oyaga (kesim yoki eganing mohiyatiga) qaratadi.

Abdulqohir Jurjoniy va Zamaxshariy kabi buyuk allomalar ta‘kidlaganidek, hazf qilingan unsur tilda mavjud bo‘lgan unsurlardan ko‘ra ko‘proq ma‘no anglatishi mumkin (“al-hazfu ablag‘u minaz-zikri”). Bu esa o‘quvchidan yuqori intellektual salohiyat va matn osti ma‘nolarini chaqish ko‘nikmasini talab qiladi.

Hazf san‘ati matnga musiqiy ritm baxsh etish bilan birga, ritorik so‘roq va taajjub kabi uslubiy vositalarning ta‘sir kuchini oshiradi. Bu esa muallifga o‘z individual uslubini (idiostilini) shakllantirishda cheksiz imkoniyatlar beradi.

Shunday qilib, hazf san‘atining nazariy asoslarini anglash at-Tug‘roiyning “Lamiyyat al-Ajam” qasidasidagi murakkab konstruksiyalarni filologik jihatdan to‘g‘ri interpretatsiya qilish va shoir mahoratini ochib berishda kalit vazifasini o‘taydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. الزمخشري، محمود بن عمر. أسرار البلاغة. – بيروت: دار المعرفة، 1986. – 155 ص.
2. الزمخشري، محمود بن عمر. الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل. – بيروت: دار المعرفة، 2000. – ج. 1. – 5 ص.
3. الجرجاني، عبد القاهر. أسرار البلاغة. – بيروت: دار الفكر العربي، 1998. – 145 ص.
4. الجرجاني، عبد القاهر. دلائل الإعجاز. – بيروت: دار المعرفة، 1998. – 214 ص.
5. الرافعي، مصطفى صادق. إعجاز القرآن والبلاغة النبوية. – القاهرة: دار المنار، 1950. – 120 ص.
6. عباس، إحسان. تاريخ النقد الأدبي عند العرب. – بيروت: دار الثقافة، 1971. – 312 ص.

⁵⁶ الزمخشري، الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل، بيروت: دار المعرفة، 2000، ج 1، ص. 5
⁵⁷ عبد القاهر الجرجاني، دلائل الإعجاز، بيروت: دار المعرفة، 1998، ص. 214